

a poznání.¹⁴⁰ Zpoždění českého dějepiscetví nebylo však naprosto katastrofální, protože hlavní Palackého myšlenky byly hotovy už do konce první třetiny 19. století a v Dějinách byly jen domyšleny. Tak přibližně za sto let prodělalo české dějepiscetví ve zkratce vývoj od učeného dějepiscetví k romantické filozofii dějin. Prošlo vývojem, pro který mělo evropské dějepiscetví k dispozici dvě a půl století.

Kolem poloviny 19. století byl tento nesoulad vyrovnán; Palacký je už myšlenkovým současníkem svých vrstevníků. Nesoulad byl však vyrovnán natrvalo. S institucionalizací historického studia soustředěného na univerzitách pomíjí v české historiografii — tak jako jinde v Evropě — nadvláda filozofické koncepce nad materiálem. Dějepiscetví se už v generaci Tomkové a Gindelyho vyznačuje především návratem k suché věcnosti a potlačením spekulativního, reflexivního živlu. S tím nastává i konec symbiózy mezi historiografií a literaturou, která vyvrcholila v díle Palackého. Nová faktografičnost druhé poloviny 19. století vytváří repliku popisnosti pozdně osvícenského dějepiscetví zbaveného osvícenského patosu. Má blízko i k soudobému evropskému empirickému pozitivismu. Není však bez ideologické angažovanosti. Od Palackého začíná era historiografie záměrně sloužící českému národnímu hnutí a v období po roce 1850 se stává dějepiscetvím přímo politickým — zase v analogii k poměrům evropským. Teprve osmdesátá léta a Gollovo vystoupení zakončují éru národního dějepiscetví a zbavují historiografii povinnosti být institucí národní. Požaduje se na ní, aby byla objektivní vědou bez mimovědeckých tendencí.

Po této stránce se zdá, že Goll programově formuloval zásady empirického dějepiscetví, filologického, metodického pozitivismu a že s ním byl nedůvěřivý k tzv. vyšším složkám historického poznání, ideologické a filozofické, totiž těm, které nejsou vázány na samotné fakty. Počínal si tak nejen v období k tradici německé historické školy, ale i v závislosti na ní. Tato tradice vycházela z myšlenek historismu raného 19. století, ale jednostranným zdůrazňováním metody historické práce toto filozofické východisko zasula. Vybuodovala na něm systém analýzy pramenů, který Goll poznal. V Německu i jinde v Evropě byl tento systém ztotožňován s podstatou vlastní vědecké historiografie a čas od času byl uváděn do souvislosti s filologickým pozitivismem, s historiografií holých faktů. Z různých prvků byl tak vybudován systém, jehož jednostrannost způsobila, že konec 19. století je obdobím, při němž se historikové dějepiscetví zastavují jako před počátkem nové etapy v dějinách moderní historiografie. Není však oddělena od toho, co jí předcházelo. V českém prostředí tuto souvislost naznačuje přímo dílo Gollovo.

¹⁴⁰ Proto může být historik Palacký anektován i filozofy: M. MACHOVEC, František Palacký a česká filosofie, Praha 1961.

IV. Moderní historiografie

1. České dějepiscetví

Když se pokoušíme utřídit historiografii 20. století, narazíme na dva spolu související problémy. První je fakt, že nikdo nezná celou šířku historiografie na celém světě. Nikdo nemůže mít dokonce ani přehled o tom, co vzniklo a vzniká v oblasti dějepiscetví evropského, v oblasti rozšířené od dob Fueterových o produkci dějepiscetví severoamerického, nejnověji pak o historiografii v Latinské Americe. Čím blíže k přítomnosti zaměřujeme pohled, tím víc riskujeme, že budeme zaměňovat náhodný zlomek této produkce za celek a že v něm nebudeme mít možnost rozeznat hodnoty efemérní od relativně trvalých. Teprve distance dává předpoklad, abychom za jednotlivými díly a historiky viděli souvislost a proudy. Minimální odstup, z něhož můžeme posoudit, co z dobových hodnot neodumřelo s dobou svého vzniku a stalo se trvalou složkou vývoje, máme nejvýše k době před druhou světovou válkou. Ale to, co je možno povědět o dějepiscetví poválečném, může být jen charakteristika některých jeho osobností, jevů a znaků.¹ Nevyplývá z ní, jaké je místo těchto jevů v celku poválečného dějepiscetví.

Tak jako je náš pohled ohraničen v čase, tak ho omezuje kvantum toho, co je napsáno a vydáváno v nejrůznějších jazycích, i v prostoru. Protože naděje, že historikové národního dějepiscetví provedou výběr z materiálu, k němuž mají nejbližší, je v nedohlednu, je historik odkázán na svou nesmírně subjektivní zkušenost. Dostává se do styku jen s nepatrnou částkou toho, co tvoří historiografii 20. století; vlastně jen historiografii tzv. evropskou.² Omezení na evropské dějepiscetví není diktováno jen nutností rezignace před kvantou prací nepřístupných většinou jazykově. Je odůvodněno i domněnkou, že v tomto geografickém rámci vzniká svérázný celek historiografie, která je víc než součet prací publikovaných v Evropě. I ve společenských vědách a v historiografii dochází k zmezinárodnění vědy. Existuje ještě poměrně početná skupina historiků, kteří docházejí k svým objevům bez potřeby ověřit si, zda jejich práce není jen záležitostí osobního záměru a nakolik odpovídá metodou i výsledky tendencím v historiografii jinde.

¹ Např. F. WAGNER, *Moderne Geschichtswissenschaft*, sborníky *Some Historians of Modern Europe. Essays in Historiography* (red. B. SCHMITT), Chicago 1942. *Some 20th century historians* (red. S. W. Halpherin); W. BRÜNING, *Geschichtsphilosophie der Gegenwart*, Stuttgart 1961.

² Stěžoval si na to G. RITTER, *Leistungen*, s. 169.

Avšak pro dějepisectví, které nechce vést monolog pro sebe samo, je srovnávání s bádáním za hranicemi nutností. I když řeč o světové historiografii je zatím podobnou nadsázkou, jakou byla ve své době Goethova myšlenka o světové literatuře, roste neustále snaha o spolupráci na velkých společných tématech a o konfrontaci metodických principů. Děje se to především v rámci, který nazýváme evropským podle toho, kde leží počátky racionalistického typu myšlení o dějinách. Vztahy uvnitř tohoto rámce jsou nejméně z poloviny polemické. Komplex evropského dějepisectví představuje totiž nejen diferencované dějepisectví, které nazýváme měšťanským, buržoazním, nemarxistickým, ale i dějepisectví marxistické. Právě jejich vzájemné střetávání znamená jeden z nejsilnějších impulsů vývoje historiografie našeho století.

Střetávání názorů na některé problémy světových dějin — ať je to povaha 16. století, charakter revoluce 1848, nebo příčiny vzniku první světové války — je nejen důkazem, že vývoj soudobého dějepisectví probíhá v kontextu evropském, ale je přímo vytvářením tohoto kontextu. Se vznikem vazeb mezi historiky, národními historiografiemi, historickými školami přestává být existence historiografie jen paralelním vývojem dějepisectví v různých kulturních oblastech a národních společenstvích. Stává se celkem, rozprostírajícím se nad národním dějepisectvím. Na styčné body, na místa, kde se střetávají názory různých historiků a kde vznikají společné náměty a problémy, soustřeďuje pozornost historik dějepisectví evropského, obecného. Že se určitá témata stávají jádrem, kolem něhož se organizuje historické bádání dějepisců z různých zemí, není dáno jen náhodnou shodou zájmu o historická fakta, týkající se dějin několika národů. Předpokladem takové kooperace je teprve možnost osvětlovat tato témata z různých metodických východisek.

Tento vyšší kontext evropské historiografie se vytváří i reakcí na problémy metody a teorie dějepisectví. Analogické chápání metody vytvářelo např. spojnici mezi německou historickou školou 19. století a anglickým dějepisectvím představovaným Actonem. Diskuse o teoretických základech historického poznání dovoluje vytvářet vědomí sounáležitosti a společných svazků nejen mezi historiky různých národů a kulturních okruhů, ale i mezi pracemi naprosto rozdílného tematického a chronologického zaměření. Historiografie každého národa je sice beznadějně rozparcelována na historii jednotlivých období a oblastí historické skutečnosti, ale přece v ní existují celky, jež tvoří i díla rozdílného tematického zaměření. Jejich společné rysy jsou v rovině skutečností méně evidentních než fakty historického díla. Jsou ve vztahu, který zaujímá historické dílo k minulosti, a ve způsobu, jakým tento poměr vyjadřuje. Teprve když za fakty historického díla rozeznáváme zásady, podle kterých byly z pramenů zjištěny, když identifikujeme principy, které řídí historikův přístup k minulosti jako součásti reálného světa, když postřehneme základní formy, ve kterých historik svoje vidění vyjadřuje, přestane být vývoj historiografie jen amorfní řadou knih a studií a stane se dějinami snahy o vidění a vysvětlení minulosti v jejím celku.

Je to situace, která má svoje analogie v ostatních oblastech kultury určité doby. Přes rozrůznění jazykové, druhové, tematické spojuje v celek např. českou literaturu devadesátých let — Březinu i Bezruč — existence společných tvárných principů, jejichž povaha je velmi abstraktní a které na povrch literárních děl nevystupují. Ve svém základě jsou výrazem umělcova pojetí světa. Tato koncepce nemůže pro svou abstraktnost záviset na tématu nebo druhu díla. Teprve soustředění na teoretickou a metodologickou složku historického poznání dovoluje vidět v dějinách dějepisectví celek, jednotnou řadu, a ne jen oddělené proudy bádání o starověkých dějinách, o středověku, o hospodářských dějinách apod. Každý z oborů historického studia tvoří nepochybně speciální oblast s vlastní vývojovou osnovou. Avšak tyto obory se nezařazují do celku historiografie tím, co je charakterizuje jako bádání o určitém dějinném období a poznání jeho speciálních problémů, ale podle toho, co znamenaly v rozvoji historického poznání vůbec. Jedním příkladem tohoto obecně historického dosahu proměn uvnitř speciálního odvětví historické disciplíny je situace v bádání o starověkých dějinách. Jeho etapy, které jsou spojeny s vystoupením Niebuhrovým a Mommsenovým, znamenaly mezník i ve vývoji historického poznání obecně. S prvním je spojen vznik historické kritické metody, u druhého je možno sledovat vyústění této metody do historiografického pozitivismu, do důsledků, které znamenaly krizi historiografie. Měla za následek dosažení takové akribie a detailnosti poznatků, že se syntetická a smysluplná reprodukce minulosti stala nemožností.

I když při studiu dějin české historiografie odpadají komplikace způsobené tím, že vývoj světového dějepisectví probíhá na nadmíru rozlehlém a neohraničeném teritoriu, nezbaví se historik českého dějepisectví problémů, daných chronologickým, vertikálním členěním historiografie. To, čemu říkáme kultura, literatura, umění doby, tvoří složitou strukturu o několika vrstvách, ve které existují prvky různé povahy, hodnoty, zaměření. Obvykle je to důsledek skutečnosti, která byla dosud nejpodrobněji analyzována v dějinách umění: někdy vedle sebe, někdy proti sobě existují výtvoři patřící do různých vývojových fází. Bývá to už proto, že vedle sebe současně žijí a tvoří příslušníci několika generačních vrstev, generačních ve smyslu biologickém i podle příslušnosti k programu, který je ve své době nový. Sotva se však z něho stává program vládnoucí, hlásí se o slovo koncepce další, mladší, avantgardní. Jejich mluvčími bývají obyčejně příslušníci mladší generace tvůrců, umělců. Než se tyto nové směry stanou samy oficiálními a vládnoucími, existují vedle pojetí staršího. Někteří stoupenci starých učení se dovedou přizpůsobit novým hlediskům, ve většině případů však tvoří podle starých norem. Jejich díla představují starší vrstvu toho, co je uměním, kulturou doby, co však není uměním a kulturou současnou.

V dějepisectví je tomu podobně a při výkladu jeho dějin si počínáme přibližně tak jako v dějinách jiných kulturních oborů. Redukujeme totiž vývoj historické vědy na jednu linii, kterou tvoří díla, osobnosti a směry ve svém střídání a nahrazování starého novým. Tradiční pojetí dějin dějepisectví je lineární

a nerespektuje skutečnost, že nástup nové školy neznamená ještě konec staré praxe. Neuvědomujeme si zřetelně, že strukturu dobového dějepiscetví tvoří nejen synchronní vztahy mezi historiky, názory a díly stejné orientace, ale také diachronní vztahy mezi pracemi, jež vycházejí ve stejné době, ale svým odborným i myšlenkovým zaměřením patří různým fázím dějin vědy. Existence několika proudů v dějinách historiografie, z nichž každý sahá svým vznikem nesterjně hluboko do minulosti, usvědčuje většinu periodizačních pokusů ze zjednodušování.

Zjednodušením je zatížena i periodizace českého dějepiscetví. Toto zkreslení je poměrně malé, když vymezujeme předěl mezi osvicenským dějepiscetvím a érou Palackého, protože Palacký přišel do situace, kdy bylo osvícenství něčím minulým nejen v Evropě, ale i u nás. Se současností nesoučasného se však setkáme při charakteristice samotného osvicenského dějepiscetví. Ztělesňují ho historikové, kteří svým myšlením reagovali na podněty josefinského osvícenství, ale také badatelé, kteří nemohli být josefinstvím zasaženi už proto, že se ho nedožili. Mnoho potůží s periodizací českého osvicenského dějepiscetví a s hodnocením jeho ideologické proměnlivosti odpadne, když si uvědomíme, že vedle vlastního osvícenství posledních tří desetiletí 18. století přežívalo dějepiscetví starší proveniencce, učené, antikvářské.

Komplikovaným jevem je i období začínající přibližně v osmdesátých letech 19. století, období gollovského pozitivismu, k němuž jsme dospěli v předešlé kapitole.³ Ze stanoviska dnešní, soudobé historiografie je považujeme za minulé údobí historického poznání, avšak jeho hodnoty nepovažujeme za mrtvé, jen za historické. Reagujeme na ně už proto, že poslední práce tohoto směru vznikly v době bezprostředně souvisící s přítomností, že jejich autoři byli učitelé historiků soudobých a že jejich díla ještě vycházejí. Saháme vděčně k faktografickým pracím, jež byly tenkrát vytvořeny, jsme vedeni k souhlasu nebo polemice s tehdejšími hodnocením základních období našich dějin, přijímáme vědecký sloh této historiografie jako normu zásadně nenahrazenou jinou, jsme citliví na ideologické důsledky, které vyplývají z vědeckých tezí těchto historiků.⁴

Toto období a jeho dějepiscetví však není kompaktním celkem, zvláště když mlčky předpokládáme, že sahá svými výběžky takřka až do poloviny dvacátého století. V polovině sedmdesátých let, kdy vyšly první Gollovy studie, tvořilo nejstarší vrstvu dobové historiografie životní dílo Palackého, vycházející v defini-

tivní verzi. V osmdesátých a devadesátých letech, kdy se Gollův program uskutečňoval v jeho pracích i v dílech jeho žáků, dovršovalo se dílo i té generační vrstvy, kterou představovali Tomek, Gindely, Kalousek a Sedláček; a ta doznívala ještě na počátku 20. století. Poslední díly Sedláčkových Hradů a zámeků vycházely v letech, kdy Mendl publikoval Sociální krize a zápasy. Dodejme, že ve třicátých letech vycházel vedle Mendlova Tak řečeného norimberského práva také druhý díl sborníku Dějiny a přítomnost a Šimákova Středověká kolonizace.⁵ Mluvíme-li tedy o období českého dějepiscetví začínajícím s rozdělením univerzity jako o období gollovského pozitivismu, nerespektujeme především vertikální členění historiografie této epochy.⁶

Odpověď na otázku, jaká byla povaha této etapy české historiografie, předpokládá zjištění, jaká pojetí historické práce v ní existovala vedle sebe. Naznačoval jsem, že Goll vlastně vyslovil zásady, kterými se řídila i historiografie předchozí doby.⁷ Nová byla soustavnost, se kterou v teorii a praxi tyto zásady shrnul a prohlásil za nezbytnou základnu historického studia, a především jeho schopnost učinit z nich systém pracovních postupů, který si mohli osvojit historikové další a kterým je dovedl naučit. Počínaje Gollem historické poznání ztratilo ráz individuálně podmíněné schopnosti myslet o historii. Stalo se soustavnou vědeckou disciplínou řídicí se pevnými pravidly. V tom, stejně jako v důrazu kladeném na věcnost metody a na věrnost faktům odlišeným od domněnek, je gollovský pozitivismus protikladem spekulací romantických myslitelů. Tím ovšem není součástí dobového pozitivismu, ale nejvyšší scientismu.

Víme, že důraz kladený na metodu historické práce s prameny nebyl až dílem osmdesátých let. Goll se s ním setkal především v centru tehdejší historické vědy, v Německu. Waitzův historický seminář v Göttingen byl zdrojem popudů k soustavnému rozvoji historického bádání v mnoha evropských zemích. Jeho účastníci se tam seznamovali s tradicemi německé historické školy, dovedené k vrcholu v díle Rankově a teoretických myšlenkách Droysenových. Gollovým předchůdcem ve Waitzově semináři byl už Tomek a Höfler.⁸ I oni se tam

³ Souborné práce – J. Pekaře, J. Werstadta, R. G. Plaschky, J. Prokeše, F. Kutnara – byly už uvedeny. Pokud jde o Golla samotného, z novější literatury srov. F. M. BARTOŠ, Jaroslav Goll, Praha 1947 a K. STLOUKAL, Jaroslav Goll, kde je i uvedena nejdůležitější literatura. Nenahraditelný pohled podal J. ŠUSTA, Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II, Praha 1963.

⁴ O této životnosti svědčí i úvaha F. GRAUSE, Minulost – úkol nebo mýtus, Kulturní tvorba 5, 1967, č. 28, s. 1 a 3.

⁵ Gollovy studie o jednotě bratrské vycházely v l. 1883–1886, Pekařova kniha o Valdštejnovi roku 1895; poslední díl Tomkových dějin Prahy vyšel roku 1901, Gindelyho dějiny protireformace v Čechách se objevily roku 1894, Kalouskova studie o staročeském právu dědickém je z r. 1894; Sedláčkovy Hradů a zámeků vycházely v l. 1882–1927; Mendlova práce o sociálních krizích a zápasech začala vycházet v ČCH roku 1924; jeho Tak řečené norimberské právo bylo publikováno roku 1938, Dějiny a přítomnost se objevily v letech 1937 a 1938, Šimákova kniha o kolonizaci vyšla roku 1938.

⁶ Z historiků českého dějepiscetví si to uvědomil vlastně jen A. NOVÁK, Přehledné dějiny s. 1212 a 1640.

⁷ V přehledu určeném pro cizího pozorovatele je Goll vykládán přímo jako představitel kritické školy, tedy něčeho, co existovalo před pozitivismem; srov. O. ODLOŽILÍK, Clio in chains: Czech historiography 1939–1940, The Slavonic and East European Review 20, 1941, s. 330.

⁸ Na tento zapomený fakt upozornil K. KAZBUNDA, Stolice dějin II, s. 41 n.

seznámili s novou organizací historického studia a s metodou kritické analýzy pramenů, tvořící podstatu historikovy práce a nežádající si doplnění vágními filozofickými úvahami. Goll přímo navázal na praktické podněty Höflerovy, dovedl latentní tendenci k akademicky čisté, precizní a mikroskopické práci do posledních důsledků a především ji využil k prospěchu českého dějepiscetví. Tím je i spojil s bádáním evropským. Po této stránce je jeho program a pedagogické působení kodifikací filologického, metodického pozitivismu, který svými kořeny vychází z historické metody vypracované na počátku 19. století v německém prostředí.

Zjednodušený metodický pozitivismus spojoval Golla i s ostatními pražskými univerzitními historiky, s nimiž přímo nebo prostřednictvím žáků vychovával české dějepisce až do poloviny 20. století. Pozitivismus chápaný jako primární zřetel k textu a jeho metodické analýze byl totiž vlastní v poněkud změněné formě i Emleřovi a Rezkovi podobně jako předtím Tomkovi a Gindelymu. Na nejnižší úrovni ho bylo možno ztotožnit se souborem elementárních empirických pracovních zásad, kterým je možno se naučit a jejichž prostřednictvím je možno vykládat pramen, pokud historika nezajímá nic jiného než fakta bezprostředně reprodukováná v textu. Dozníval i v druhé polovině 20. století a dovedl vstupovat do paradoxních spojení ještě s tezemi marxismu.

Zjednodušenému ideálu pozitivismu, ztotožněnému s faktografickou popisností a vylučováním hodnotícího prvku, Gollův program a praxe neodpovídaly. Goll sice zásady historiografického empirismu systematizoval, ale stěží se můžeme domnívat, že v nich viděl podstatu historického poznání. U průměrných historiků se všechna energie a vnímavost soustředila právě na hledání způsobů, jak snést co největší množství faktů a jak je co nejobektivněji reprodukovat. Zatímco propadali iluzi, že tímto způsobem objevují minulou skutečnost jako něco neměnně daného, Gollovi neuniklo, že z faktů ještě nelze složit celou minulost a že za výsledky sebedokonalejší analýzy pramenů zůstává mnoho neznámého. Krajiní zvěcnění metody se u něho spojovalo s nezasťiranou skepsí vůči adekvátnosti a úplnosti poznání o tuto metodu se opírající. Mluví o jeho hranicích a o nutné zdrženlivosti před posledními odpověďmi na poslední otázky. Jeho vlastní historické dílo je toho svědectvím. Kdyby byl přesvědčen o možnosti poznat prostřednictvím vědeckých postupů skutečnost v její totalitě, nemohl by ve svém vlastním životě věnovat tolik energie a zájmu mimovědeckým formám, ve kterých člověk zachycuje svoje poznání světa, především umění. V souladu s tím se nesnažil své poznání vyjádřit v dílech, odpovídajících šířkou a encyklopedickou plností rozměrům minulosti. Místo toho vytvořil dílo, skládající se z fragmentárních pohledů a sugestivních náčrtů, zachycujících jen některé stránky minulosti. Ponechávaly ve svých zámkách a nápovědích volné místo domýšlení, vcitování a intuitivnímu poznání. Ne nadarmo byla v souvislosti s Gollovým dílem řeč o prvcích impresionismu.⁹

To však znamená, že Goll nejen u nás kanonizoval metody historiografické-

ho pozitivismu, ale zahájil i polemiku s tendencí, která se tenkrát ještě nemohla v českém dějepiscetví projevit, která však byla vlivná v dějepiscetví evropském a brzy zasáhla v ohlasech i k nám: s tendencí chápat historické dění jako svého druhu přírodní proces determinovaný objektivními zákony. Gollův program byl cizí filozofickému pozitivismu, ať už do historického myšlení pronikal přímo z přírodních věd, nebo pod vlivem sociologie. Proti němu Goll zdůrazňoval specifičnost metody historického bádání, namítaje, že zobecňující postup sociologů vede ke stejnému zjednostranění historie jako výlučné preferování historiografie tradiční, politické.

Gollovo dílo lze tedy stěží ztotožnit s pozitivismem. Mínění, že úlohou historie „jest vyložití a porozumětí tomu, co bylo, a ne také hned říci, co mělo býtí“,¹⁰ omezení historikovy úlohy na zjišťování příčinných závislostí, odmítání přenašet etická měřítká do historie, skepse k možnosti nacházet v dějinách smysl a plán a vyvozovat z nich poučení platné mimo dějiny, ukazují k historismu jako orientaci myšlení na vývoj, ne na trvalost věcí. Tento střízlivý program znamenal svého druhu revoluci. Proti výchovně působící historiografii Palackého s jejím národním a liberalistickým patosem a zdůrazňováním osobitých a trvalých hodnot českých dějin stálo náhle dějepiscetví, které chtělo zjišťovat jen to, co bylo, které nezajímalo historikovo morální stanovisko, zřikalo se hodnocení, rozptylovalo iluze o výjimečnosti národních dějin, nechtělo národu předložit obraz jeho ctností.

Už za dvě, tři desetiletí po Gollově vystoupení se ozvala reakce proti důsledkům, které měl tento apriorismus mimo okruh historické vědy.¹¹ Gollovi odpůrci namítali, že odbornické dějepiscetví má negativní vliv na národní mentalitu; že neučí ničemu pevnému, povzbudivému, utápí se v přehnané specializaci, podkopává kus po kuse velkolepou konstrukci Palackého filozofie českých dějin, relativizuje největší hodnoty národní historie poukazem na analogie nebo přímo předlohy, které mají v evropských dějinách; že tato věda dokonce napadá z pozic historismu domněle největší výtvoři naší národní minulosti.

Tyto námitky proti působení Gollova historismu představují českou variantu diskusí, které byly vedeny v soudobé evropské kultuře o hodnotě a smyslu historického poznání a byly jedním příznakem krize historismu. V Evropě byla skepse k historii vyvolána důsledky, které měl pro jednotlivého člověka a společnost pohled vědy obrácené jen do minulosti, všechno vysvětlující a odůvodňující. V českém prostředí byly nedůvěra k hodnotě historického poznání a přesvědčení

⁹ K. STLOUKAL, Jaroslav Goll, s. 119. Příznačné jsou snad i osobní svazky, které Golla poutaly k představitelům impresionistického malířství.

¹⁰ J. GOLL, Dějiny a dějepis, Vybrané spisy, s. 14.

¹¹ Podnětený vystoupením J. VANČURY v České myslí 11, 1910, potom zejména jeho článkem Čím se Masaryk zvděčil českému dějepiscetví, T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, Praha 1911, s. 117 n., a brožurou J. HERBENA, Masarykova sekta a Gollova škola, Praha 1912.

o jeho negativním společenském působení motivovány tvrzením o ochromujícím vlivu historické vědy na aktivitu a sebevědomí národa. Tam, kde bylo dějepisectví posuzováno především z hlediska své společenské funkce, nemohlo tomu být jinak. Situace evropského historického myšlení na konci 19. století byla výsledkem vývoje, který se odehrál především v metodickém a metodologickém plánu historiografie. Byla reakcí na extrémní zdůrazňování historické metody; hypertrofie metodické složky porušila vnitřní rovnováhu historického poznání, odhalila vratkost metodologické základny pozitivisticko-empirické historiografie a znemožňovala její ideologické působení. U nás vedlo ke krizi ve vztahu společnosti a historie akcentování metodické stránky studia, jež se odmítalo podřídit národně uvědomovacímu poslání dějepisectví. Proto byla v gollovském dějepisectví spatřována samoučelná činnost, ke které nemá národní společenství žádný vztah a která nemá jeho důvěru. Na uvažování o problémech individua stojícího tváří v tvář dějinám nebyla u nás ještě dlouho příhodná doba.

Protože se Gollův program týkal právě metodické a fakticitní stránky historického poznání, byla dána možnost pro několikanásobnou diferenciaci české historiografie, a to po stránce filozofické, ideologické i slovesné. Východiskem první linie pogollovské historiografie se stala základní a nejjednodušší složka jeho programu, totiž důraz na pevná pravidla historické metody, umožňující náležitou interpretaci pramenů a přesné zjištění co největšího množství faktů. Historiky tohoto zaměření představovali v první generaci Gollových žáků V. Novotný, B. Navrátil, J. Bidlo, R. Urbánek, Z. V. Tobolka, J. V. Šimák.¹² Nepochybovali o tom, že cesta k plnějšímu a přesnějšímu poznání minulosti vede neustálým rozmnožováním sumy faktických vědomostí. Nepochybovali o poznatelnosti dějin. Proto vynikají jejich díla bohatým svodem faktů, která reprodukují pokud možno s vyloučením hodnotících hledisek a prvků osobních. Pro jednostranné soustředění na fakticitu a pro snahu o materiálovou úplnost bývala jejich díla často charakterizována jako snůška netříděného materiálu, jako výraz neschopnosti vyšší koncepce, bezradnosti při rozlišování důležitého od podružného. Faktografičnost vystavovala jejich díla kritice v obdobích, která zdůrazňovala v historickém myšlení moment hodnotící a koncepční; získávala jim naopak sympatie tam, kde převládalo mínění, že spolehlivá znalost faktů předchází jakémukoliv hodnocení. Faktografičnost byla doplňkem metodické konzervativnosti. Pokrok historického poznání nebyl v očích těchto historiků v hledání nových přístupů k látce, ale v rozšiřování materiálové základny. Pokud se tito historikové pouštěli do uvažování filozofického a teoretického nebo pokud domýšleli závěry ze svého poznání minulosti v rovině ideologické, dalo se to na okraji jejich díla a způsobem velmi povšechným.¹³

Historické bádání soustředěné především na evidentní fakta a jejich věcnou

¹² O této vnitřní diferenciaci zejména R. URBÁNEK, Václav Novotný, s. 20 n.

reprodukcí předpokládá menší náročnost. S tím souvisí nejen zdrženlivost při rozprádání teoretických úvah v historickém díle, ale také výrazová stránka historiografie. Snaha o faktografickou úplnost se projevovala v rozměrech a uspořádání knih těchto historiků. Jejich základní práce mají málokdy ucelenou stavbu a často zůstávají nedokončeny.¹⁴ Snažení o fakticitní úplnost ovlivňuje výstavbu těchto prací až po strukturu odstavců a vět, obsahujících celé trsy výpovědních jader, faktů. Prostá enumerace těchto informací koresponduje v syntaktickém plánu s nepřehlednou parataxí. Osnova vyprávění nebo popisu je zakryta spoustou odboček a má druhé pásmo v poznámkovém aparátu, v němž se každý fakt verifikuje odkazem na další fakty.¹⁵ Literární záměry a snaha po ucelené kompozici díla byly u Novotného skupiny minimální, protože stylizační zřetel by mohl porušit autenticitu faktů. Proto historikové tohoto zaměření užívali prostého výkladového slohu a dávali často mluvit pramenům samotným. Lpění na objektivitě a úplnosti v reprodukci faktů bylo živnou půdou pro rozvoj analytických studií. Dovolovaly vyčerpát všechn materiál vztahující se k tématu, nutily vybírat témata úzká a speciální. Přesvědčení o primárnosti faktů jako podstaty historického díla poprávalo málo místa úvahovému živlu v historiografii. Bylo zato příznivé pěstování pomocných věd historických a existenci velkých edičních podniků: vždýt v pramenech samých vystupuje fakt zdánlivě v nejčistší podobě a subjekt historikův vstupuje mezi minulost a její reprodukci co nejméně. Proto byly shrnující práce těchto historiků zřídka syntézami.¹⁶ Jsou spíš svodem dílčích analýz a jejich pořadajícím principem není myšlenková konstrukce, ale materiálová úplnost a věcná nebo chronologická souvislost faktů.¹⁷

Hlavní doménou historiografie faktů jsou dějiny politické. V nich je rozklad dějin na jednotlivé prvky nejlépe možný a historický fakt má v nich nejjasnější kontury. Je možné ho registrovat po co nejmenších oklikách. Práce, které vytvořili historikové typu V. Novotného od konce 19. století, byly v prvé řadě pracemi z dějin politických. Zřetel k politickým dějinám šel tak daleko, že např. u R. Urbánka a F. M. Bartoše byly i v syntetických pracích ponechány tzv.

¹³ Srov. např. V. NOVOTNÝ, Z dějin československých, Brno 1921; týž, České dějepisectví v prvním desetiletí republiky, Praha 1929; J. PROKEŠ, Základní problémy českých dějin, Praha 1925.

¹⁴ To platí především o Novotného a Urbánkových dílech Českých dějin.

¹⁵ Příznačná je po této stránce výstavba Urbánkových knih. Jeho větu si bez udání jména autora vybral – patrně z Lipan a konců polních vojsk – lingvista jako doklad „až k nejasnosti přepěchované periody“; V. MATHESIUS, Řeč a sloh, Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, s. 67.

¹⁶ Výjimku tvoří např. přehled V. NOVOTNÉHO, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století, Praha 1915, nebo R. URBÁNKA, Lipany a konce polních vojsk, Praha 1934.

¹⁷ Za těchto okolností je ukončení historikova díla vždy vlastně v nedohlednu a u úzkostlivých povah znemožňuje takřka uzavření práce; srov. případ B. Navrátila; O. ODLŮŽILÍK, Bohumil Navrátil, Čas. Matice moravské 60, 1934, s. 426 n.

vnitřní dějiny stranou.¹⁸ Ale i tam, kde k této jednostrannosti nedošlo a kde byly studovány problémy z dějin kulturních a hospodářských, dalo se to způsobem typickým pro zpracování dějin politických.¹⁹ Výklady o kulturní nebo ekonomické situaci tvořily samostatné pásmo připojované mechanicky za hlavní linii, představovanou událostmi politickými. Vývoj vzdělanosti stejně jako společenského uspořádání byl zachycen především ve sledu událostí, jmen a dat. Charakteristika hlubokých proudů, jejichž povahu je nutno z těchto empiricky postižitelných vnějších jevů rekonstruovat, zůstávala v pozadí zájmu. K psaní dějin hospodářských nebo kulturních stačilo totéž školení jako ke studiu tzv. dějin politických. Totiž dokonalá znalost metody, jak najít v pramenech svědectví o tom, co se v kultuře nebo ekonomice událo. I tam, kde dějiny nebyly dějinami politickými, byly dějinami událostí.

Historikové, kteří pokládali filozofii, ideologii a formu za přídatek k vlastnímu poslání vědeckého studia a usilovali o maximální míru sdělnosti, měli porozumění pro ty fáze v dějinách historiografie, které byly podobně zaměřeny. Měli blízko k předgollovskému dějepisectví – Novotného vázaly osobní styky k Tomkovi – a oceňovali učený dějepis předosvícenský. Proto vzal přední reprezentant tohoto křídla Gollovy školy, V. Novotný, v ochranu představitele antikvářského dějepisu F. Pubičku.²⁰ Konsekventní empirismus historiků typu V. Novotného a dějepisectví erudice se shodovaly v důrazu na primární průkaznost faktu, izolovaného co nejvíce od složky úvahové, a v zmenšování podílu, kterým k poznání přispívá historikův subjekt. To však neznamená, že historikové Novotného křídla Gollovy školy neuznávali vztahy k filozofickým problémům a k ideologii. Řekli jsme však, že teorie a filozofie zůstávala stranou jejich analytických prací. Byla součástí jejich osobního přesvědčení a nemusela mít vliv na jejich bádání. Tito historikové měli většinou blíž ke středu a levici tehdejšího českého veřejného života než ke konzervativním proudům. Jejich politický postoj příznačně objasnila reakce na situaci za světové války a kladný vztah k manifestu českých spisovatelů roku 1917.²¹ Filozofickým pojetím českých dějin se hlásili k Palackému, pokud šlo o zásadní hodnocení klíčových epoch národních dějin.

I když měli metodicky k Masarykovi dost daleko a jeho interpretaci Palackého filozofie českých dějin svým dílem přímo nepodporovali ani nerealizovali, měli k ní blízko.²²

V době samostatného státu představovali křídlo oficiální české historiografie a spoluvytvářeli historickými argumenty i publicistickými vystoupeními státní ideologii. Mluvcími demokratické filozofie českých dějin byli v této době s nimi už i historikové, kteří nepatřili k vlastním a původním Gollovým žákům, ale prošli předválečnou univerzitou. V některých z nich pokračovala tradice českého pozitivistického faktografismu, výrazně např. v K. Kazbundovi. U většiny z nich, především M. Paulové, F. M. Bartoše, J. Werstadta, J. Prokeše, byla odborná stránka historického studia doplňována zřetelům k jeho politické funkci a promyšlením jeho teoretických problémů. V díle příslušníků nejmladší vrstvy Gollovy školy, u žáků jeho žáků, vědecky vzdělávaných za republiky – např. u O. Odložilíka – se konečně stala reflexe naprosto rovnocennou zjišťování faktů a jejich objektivní reprodukci. Ta ustoupila záměrnému, literárně působivému uspořádání látky. I když těmito změnami byl dán předpoklad k sblížení linie představované původně V. Novotným s ostatními proudy vycházejícími z gollovského dějepisectví konce 19. století, charakterizoval ji nadále důraz na strízlivost úvahy opřené o empirické fakty. Uvědomil si to ještě v šedesátých letech cizí pozorovatel, když hodnotil knihu O. Odložilíka.²³ Je příznačné, že tuto linii vyvrcholil a uzavřel právě tento historik, který vědecky rostl v kontaktu s myšlenkovým ovzduším anglosaským: anglická historiografie bývala velmi často příznačná svým empirismem, nedůvěrou k teoretické abstrakci v historickém myšlení a přehledností jasného historického vypravování a referování, nepouštějícího se do odtažitých hypotéz.

V třicátých letech 20. století, kdy tato pozitivisticko-liberalistická linie gollovského dějepisectví nabývala rysů už nesouvisějících s původním východiskem, procházelo změnami celé české dějepisectví. V kontroverzích, které měly ohlas daleko mimo okruh odborné vědy, sblížovali se s ideovým východiskem zmíněné pozitivistické linie, totiž s Palackého pojetím českých dějin, i historikové, kteří byli osobními vztahy spojeni s jeho protivníky. Představoval je především K. Krofta.²⁴ Na počátku století obhajoval Gollovu školu proti kritikům, hlásícím se k Masarykovi. V třicátých letech podrobil velké revizi pojetí husitství, Bílé hory a obrození, které vycházelo z myšlenek této školy, a postavil se proti Pekařovi za Masaryka.²⁵ Je to doklad, že metodická základna Gollovy školy nesouvisela jednoznačně

¹⁸ I když B. Mendl obhajoval Urbánka proti výtkám, že studoval pohusitskou dobu „bez zřetele k soudobým podmínkám společensko-hospodářským“ (B. MENDL, ČČH 43, 1937, s. 415), odsunul Urbánek výklad o tzv. vnitřních poměrech až na konec svého Věku poděbradského. Nejenže už jej nemohl napsat, ale ani by býval nemohl obsahovat to, co autor zamýšlel (R. URBÁNEK, Věk poděbradský IV, Praha 1962, s. 8).

¹⁹ Srov. např. monografii R. URBÁNKA, Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavy, Brno 1923. V. Novotný ponechal výklad o Husovu učení přímo jinému autorovi a omezil se na biografii.

²⁰ V. NOVOTNÝ, České dějiny I, Praha 1912, s. 10 n.

²¹ Srov. výklad a jména u J. HEIDLERA, 1917. Projevy českých spisovatelů, Praha 1921, a K. STLOUKALA, Před třiceti lety, Praha 1947.

²² Formulace R. URBÁNKA, Václav Novotný, s. 21.

²³ F. SEIBT, Hist. Zeitschr. 203, 1966, s. 674 n.

²⁴ O něm naposledy F. M. BARTOŠ, Kamil Krofta, Praha 1946, kde jsou odkazy na starší literaturu.

²⁵ K. KROFTA, Žižka; týž, Nesmrtelný národ, Praha 1940.

s určitou filozofií dějin a že filozofická a ideologická složka vedla v díle historiků existenci relativně samostatnou. Tato základna byla přijatelná i historikům, kteří viděli v dějepiscetví nejen úzce specializovanou vědu, ale i příležitost ke kladení otázek povahy filozofické, politické, etické; reprezentoval je zejména L. K. Hofman. A tato základna byla východiskem i historikům, kteří zcela překročili meze svetonázorového demokratického liberalismu a přiblížili se později svým přesvědčením myšlení marxistickému, jako Z. Nejedlý. Nešlo jen o přesvědčení, protože už v době, kdy o formujícím vlivu marxismu na historika Nejedlého nemohlo být ještě řeči, překračoval Nejedlý hranice, které byly zpočátku vymezeny většinou příslušníků Gollovy školy. Na prvním místě záměrnou společenskou a národní inspirací historikova díla pojatého výslovně jako apel na čtenáře neoborníka, na druhém pak rozšířením tematiky historického studia na svět kultury nejdříve pojaté.

V díle K. Krofta a L. K. Hofmana se koncentrovalo napětí mezi historikovým subjektem a objektivními fakty v mnohem jasnější podobě než v historiografickém pozitivismu, který jsme charakterizovali na skupině V. Novotného. V něm bylo totiž těžiště položeno jednostranně na složku faktů. I když podíl subjektu nemohl být z poznání eliminován, nebyl zdůrazněn ani vyjádřen.

V druhé větvi české pogollovské historiografie, k níž přechod tvořil zejména K. Krofta, se naopak dostal subjekt do popředí, třeba se tím neříká, že historikové, kteří k tomuto směru patřili, byli neschopni nebo neochotni fakta věcně poznávat. Jejich hlavními představiteli byli v první generaci Gollových žáků J. Pekař, v menší míře J. Šusta, v mezigeneraci narozené v osmdesátých letech V. Chaloupecký a F. Hrubý a mezi historiky rozenými kolem počátku století R. Holinka a Z. Kalista. Protiklad mezi nimi a skupinou V. Novotného byl zřejmý až ve vyšších, abstraktnějších plánech historického poznání, a ne v míře spolehlivosti faktů. Dobou, kdy se tyto protiklady v chápání metod a poslání historické vědy mezi historiky ukázaly, bylo přibližně poslední desetiletí 19. a první desetiletí 20. století. Diskuse o těchto problémech byla vedena snahou zhodnotit, co dala českému dějepiscetví a české kultuře Gollova škola. Byla vyvolána Masarykovými historicko-filozofickými pracemi z konce století.²⁶ Jejich smyslem bylo dát české politice a českému myšlení program přiměřený změněným poměrům. Měl umožnit měšťanské politice vymanit se z bezvýchodné situace, ve které uvázla, a zaujmout i nové stanovisko k novým společenským realitám. Masarykův program pro přítomnost byl podložen historicky. Masaryk považoval základní principy a normy jednání soukromého a kolektivního, v nej-

²⁶ T. G. MASARYK, Česká otázka, Snahy a tužby národního obrození, Praha 1895; týž, Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových, Praha 1895; týž, Jan Hus, Naše obrození a naše reformace, Praha 1896; týž, Karel Havlíček, snahy a tužby politického probuzení, Praha 1896.

obecnější formulaci zásady humanity a demokratičnosti, za platné v neposlední míře proto, že byly hodnotami historickými. Historickými v tom smyslu, že byly obsaženy v českých dějinách jako jejich nezczizitelná složka a že byly vytvořeny v obdobích největšího vzepětí národní energie. Svědkem správnosti této diagnózy byl Masarykovi Palacký. Nejen tyto hodnoty v dějinách identifikoval, ale navázal na ně svou veřejnou činností a učinil z nich závaznou směrnicí české kulturní a politické aktivity v 19. století.

Masarykovy exkursy do historie způsobily mezi českými historiky diferenciaci. Část jich, zejména skupina kolem V. Novotného, přijímala Masarykovo a Palackého hodnocení jednotlivých etap českých dějin. Rekonstruovali s velkou akribií vznik husitství a existenci poděbradské monarchie, ale právě zřetel k historické podmíněnosti těchto jevů jim nedovolil jít za Masarykem tam, kde přijímal důsledně Palackého koncepci dějin spějících ke konstituování naddějinných hodnot. Jakmile by se zcela ztotožnili s názorem, že dějinný vývoj vytvořil v určitých momentech, v husitství, v bratrství, hodnoty trvalého charakteru, které jsou normou i pro současnost, překročili by hranice odborné historické vědy. Nesdíleli jako historikové názor, že humanita a demokratičnost 19. století jsou identické s humanitou reformační nebo demokracií domněle praslovanskou. Nemohli Masaryka sledovat tam, kde se u něho objevovaly prvky myšlení upřeneho k tomu, co zůstává za všemi změnami, myšlení substanciálního, myšlení tedy nehistorického.

Přes ideologickou a filozofickou blízkost k Masarykovu programu ztotožňovali se i historikové kolem V. Novotného s míněním, které vyslovil v polemikách s Masarykem Pekař a které lze interpretovat jako největší českou filipiku proti ahistorismu.²⁷ V jádru Pekařových námitek proti ztotožňování humanity českého obrození s humanismem reformačním a bratrským (stejně jako později proti ztotožňování Husova přání pravdy každému s myšlenkovým liberalismem 19. století) jsou argumenty myšlení ryze historického. Pekař vyšel ze zkušenosti historika, který vidí, že skutečnosti, které vznikají během vývoje v dějinách, nejsou totožné.²⁸ To, co existuje v různých dobách a zdá se dějinnou substancí, jsou jen shodně označené reality, které jsou však naprosto jiné v každé době a které nelze přes vzdálenost století ztotožňovat. Vznik, podoba a funkce takových faktů, jakými je např. humanita, jsou neopakovatelné. Masaryk je mohl považovat za konstantní jen proto, že vnášel do minulosti svou moderní představu humanity a nerespektoval její dobovou proměnlivost.

²⁷ J. PEKAŘ, Masarykova česká filosofie. K tomu J. SLAVÍK, Pekař. Slavík interpretoval první tento konflikt jako konflikt historismu a ahistorismu: podobně J. POPELOVÁ, Historický relativismus, Tři studie, s. 186 n.; táž, Rozjímání o českých dějinách, Praha 1948.

²⁸ Nejhlubší výklad Pekařova systému historického myšlení podal R. HOLINKA, Dílo Josefa Pekaře; do monografie Z. KALISTY, Josef Pekař, Praha 1941, zasáhla doba, ve které vyšla, a problém Pekař a Masaryk v ní nemohl být ani pojmenován.

Masaryk viděl v dějinách uskutečňování stabilních hodnot zasahujících z minulosti do přítomnosti, a tedy hodnot nadčasových, které tvoří smysl dějin. Pekař existenci takových stabilních hodnot popíral a spatřoval v dějinách jen neustálý vývoj. Za jediný stálý prvek považoval toliko vědomí kontinuity skutečnosti, která se vyvíjí. Takový smysl má jeho názor, že jediným smyslem našich dějin je myšlenka národní.²⁹ Pekař by tak byl mohl opakovat pozdější devizu existencialismu, že existence předchází esenci.

Pekařovy studie o počátcích českých dějin a nejstarších legendách i o baroku jsou pokusem doplnit výsledky vědeckého poznání vcítěním do minulého světa a rekonstruovat jej v úplnosti, vzkřísit jej k životu cestou intuice a uměleckého dotvoření. Není to postup neočekávaný. Je-li totiž minulost nevysvětlitelná z obecnin, je třeba při jejím poznání užít prostředků, které dovolují vnímat to, co je v ní jedinečného a co uniká metodám racionální analýzy. Pekař tuto zásadu vyjádřil větou o nutnosti uměleckého oživení poznané minulosti.³⁰ Nebyl ovšem básník a neporušil základní zásady historické metody. Soudil jen, že hypotéza a umělecké vize pomáhají k vytvoření zdání totality historikova obrazu. Nad základnou faktů se u něho klene složitá stavba úvah, obsahujících mnohonásobné zrcadlení faktů a jejich domýšlení v celek vytvořený prostředky podobnými postupům spisovatele-umělce.

Tomu jsou přístupny i ty stránky minulosti, o kterých prameny přímo nemluví. Především nitro jednajících osob a s tím celá oblast ducha. Její výklad je ovšem vystaven mnohem většímu nebezpečí subjektivního zkreslení než interpretace faktů empirických. O to efektnější je výkon historika, který v sobě spojuje technické předpoklady se schopností opravdové introspekce, s uměním intuitivní poznání přiměřeně vyjádřit. Při čtení jeho díla čtenář cítí, že se dostává až na hranice exaktního poznání.

Vedle orientace duchovědné a individuálně psychologické vyznačoval tuto linii pogollovského dějepisectví i silný zřetel ke studiu dějin hospodářských. Význam tohoto bádání v Pekařově a Šustově díle může překvapit, pokud si neuvědomíme vliv Gollův, který ke studiu ekonomických dějin vedl své žáky. Pekař se v glosách³¹ ke sporu o kolektivistických metodách v dějepisectví sice vyslovil proti krajním extrémům, k nimž došel pozitivismus v díle K. Lamprechta, ale ne proti faktům, které byly těmito metodami zkoumány. Cílem jeho snažení bylo poznání minulosti v její plnosti. V analytickém pojmání Novotného byla minulost převáděna na události jako hlavní dimenzi skutečnosti. Pro Pekaře a Šustu byla ekonomická realita neoddělitelnou složkou minulosti a historik jí

²⁹ Tento názor, obsažený už v Masarykově české filozofii a rozvinutý ve Smyslu českých dějin. O nový názor na české dějiny, Praha 1929, opakoval naposledy v úvaze O periodisaci, s. 10.

³⁰ J. PEKAŘ, Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví, ČČH 3, 1897, s. 160.

³¹ Srov. předešlou poznámku.

musel věnovat stejnou pozornost jako událostem a faktům jiného řádu. Historicky vzato jsou Pekařova Kniha o Kosti a Šustovy Dvě knihy českých dějin prvými pokusy o syntézu dějin politických, hospodářských a sociálních.

Tento syntetický pohled byl aspoň v náběžích rozšiřován i na skutečnost kulturní, která se stávala součástí historie. Je příznačné, že k této větví české historiografie měl blízko Max Dvořák, s nímž byla spjata vrcholná fáze v přeměně vědy o umění. Z normativní disciplíny se stala vědou historickou. Zřetel k trvalým hodnotám byl nahrazen principem vývojovým, výkladem uměleckého faktu z jeho geneze a působení v čase. Vědomí historicity uměleckých hodnot se projevilo na konci Pekařovy myšlenkové dráhy v jeho pokusu vystihnout podstatu jednotlivých dějinných etap pomocí umělecké tvorby.³² V této souvislosti není pro nás podstatné, jakým způsobem k této myšlence dospěl a nakolik její pomocí vyložil historickou skutečnost správně. Důležité je, že se historickou veličinou stal svět hodnot, které bývají ze všech lidských výtvorů nejnepřehledněji vykládány ne jako vzniklé a působící, ale jako platné a trvajících, jako vyňaté z času. Že tento vztah k světu umění jako plnoprávnému objektu historikova zájmu podporoval tendenci k formálně vytríbenému podání, je pochopitelné. U průměrných historiků mohl vést jen k plané dekorativnosti, avšak na vyšší úrovni měl za následek vytvoření nejen individualizovaného osobního stylu — např. u V. Chaloupeckého, ale i vznik vzorů pro moderní historické vyprávění a esej — u Pekaře, nebo pro úvahu — u Šusty a Holinky. Stalo se to souběžně s tím, jak byl v linii Novotného vypracován standardní historický výkladový sloh O. Odložilíkem.³³

Je-li všechna minulost chápána jako tvorba individualizovaných hodnot, které historik neměří podle nadčasových ideálů, ale které vykládá z jejich vlastních předpokladů, není důvodů, aby mezi historickými fakty byla hierarchie, která znamená vždy jejich hodnocení. Období pobělohorského baroka nebo počátků křesťanství se neoctló v protikladu k husitství a osvícenskému racionalismu jen pro osobní a společenskou determinaci svého vykladače, historika Pekaře, ale také proto, že historismus přiznává hodnotu všemu, co v minulosti vzniklo a co působilo. Ideologie historismu byla součástí konzervativní ideologie. Řekli jsme, že i proto rehabilitovala období, která nenalezala přízeň v očích revolučního osvícenství, především temný středověk. V českém historickém myšlení 19. století byla negativním protějškem světlých epoch — husitství a národního vzkříšení — doba pobělohorského habsburského absolutismu. Konzervativní historismus ji rehabilitoval i s jinými obdobími, která měla daleko k demokratickým a humanitním ideálům zliberalizované osvícenské tradice: s raným středově-

³² J. PEKAŘ, O periodisaci, s. 3.

³³ Těmito vzory myslím např. Pekařovu Knihu o Kosti a jeho Svatého Václava, Šustovu úvahu o Macharově „Římě“ (J. ŠUSTA, Z dob dávných i blízkých, Praha 1924, s. 54 n.), citovaný Holinkův pokus o Josefa Pekaře, Odložilíkova Karla staršího ze Žerotína.

kem, s 13. a 14. stoletím. I tak se stalo Pekařovo pojetí protikladem Palackého koncepce dějin a její osvícenské provenience. Tím spíš pak bylo Pekařovo myšlení cizí osvícenství vlastnímu. Novotný našel slovo uznání pro předosvícenského historika, protože v jeho metodě nacházel styčné body s metodou vlastní. Stanovisko k historikům o sto let starším zaujímá i Pekař. Jeho pojetí českých dějin 10. století a hodnocení slovanské složky naší vzdělanosti je v protikladu jak k závěrům J. Dobrovského, tak k jeho metodě historického poznání vůbec – osvícensky racionalistické. Má ho za neschopného vcítění a respektování osobitostí minulých dob. Je logické, že Pekař měl naopak porozumění pro historiky barokní a pro jejich schopnost básnického domýšlení a kombinace.³⁴

Rehabilitací dosud negativně hodnocených epoch ztratily české dějiny dramatickou konstrukci, které nabyly v pojetí Palackého a která byla dílem filozofické ideje, podrobující si historický materiál. Místo protikladu vzepětí a katastrof se české dějiny stávají v Pekařově podání sledem období, z nichž každé přináší něco hodnotného a z nichž žádné nelze podřizovat druhému. Kde se však oceňují všechna období a všechny hodnoty, tam se i relativizují. A relativizace provází i pojmání užších faktů: husitství znamená velké vzepětí národní energie, ale zároveň vyčerpání sil; a pobělohorská doba přinesla nejen zubožení českého venkova, ale i obohatila svým uměním tvářnost české kulturní krajiny. K této relativizaci dochází historik Pekařova typu proto, že jeho hodnocení chce být opřeno o kritéria historická. To znamená, že význam historických faktů měří podle důsledků, které měly vliv na bezprostředně další události, ne podle moderního systému hodnot: ne podle našeho vztahu k husitství a temnu, ale podle toho, jak husitství vedlo k úpadku státu, společnosti a kultury v 16. století a jak byla pobělohorská doba epochou vytvoření barokního umění a lidové kultury. To jsou podle Pekaře imanentní historická kritéria, kterým je třeba dát přednost před apriorním souzením dějin ve jménu tak abstraktních a moderních hodnot, jako jsou humanismus, demokracie, pokrok. Že na toto přehodnocování hodnot působila i dobová společenská situace a vztah, který k ní historik měl, je samozřejmé. Avšak tento vliv se mohl projevit jenom skrze předpoklady, které byly dány vývojem historického myšlení. Teprve vnitřní situace historické vědy, konkrétně protiklad historismu a ahistorismu dával možnosti, aby Pekař měl v dobové kultuře úlohu konzervativce.

Přestože Pekař a historikové jemu blízcí posunuli studium hospodářských a tzv. duchových dějin značně vpřed, byla jejich metodologie konzervativní. I když vytvořili díla myšlenkově a formálně vyzrálejší, víc podněcující a osobitější než stoupenci linie V. Novotného, bylo to spíš zásluhou ingenia autorů, Pekařovy intuice a Šustovy kultivovanosti, než výsledkem uvědomělého teoretického pří-

³⁴ J. PEKAŘ, Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého, Z duchovních dějin českých, Praha 1941, s. 141 n.

stupu k historické realitě. Teprve v generaci žáků, u R. Holinky a Z. Kalisty³⁵, byla metodologie tohoto směru dodatečně osvětlena a formulována v soustavnosti. Intuitivní způsob prožívání historie a schopnost její barvitě evokace zastíraly především Pekařovi, že historické poznání má svůj přísný řád. Právě proto, že si jeho podmíněnost neuvědomoval, nevnímал ani jednostrannost svého chápání i znázorňování dějin. Podléhal sugestivnosti vlastního díla. Těžkopádnost a vědomá fragmentárnost děl Novotného směru nevbuzovala tolik iluzí o úplnosti a adekvátnosti poznání jako přitažlivá díla Pekařova směru. O mezích tohoto intuitivního historismu jako jednoho z možných přístupů k minulosti uvažovali Pekařovi žáci a odpůrci až v třicátých letech, kdy bylo dílo první generace Gollových žáků většinou uzavřeno a kdy se ukončil i život většiny z nich. Tenkrát už byla napsána reprezentativní díla jak pozitivisticky orientovaného dějepiscevtví, vytvářejícího především spolehlivou faktografickou základnu historického poznání, tak i historismu domýšlejícího poznání fakta ve skladný obraz oživené minulosti.³⁶ To, co toto dějepiscevtví ještě vydávalo, byla závěrečná žej: České dějiny a Dějiny lidstva.

Krajním bodem na cestě, kterou toto dějepiscevtví prošlo, byl Pekařův Žizka a jeho doba.³⁷ Kniha vyvolala kritickou reakci z několika stran. Důležitější než nesouhlas, se kterým se setkalo Pekařovo vášnivě jednostranné hodnocení, je fakt, že debaty a polemiky odhalily, že se v českém dějepiscevtví poměry změnily a že začala jeho nová etapa, násilně uzavřená za necelé desetiletí. Mezi Pekařovými oponenty zaujímal zvláštní místo J. Slavík, jenž první soustavně uvažoval o noetických a logických základech, na kterých se vyvíjelo české dějepiscevtví od konce 18. století a které byly natolik považovány za jediné možné principy historického poznání, že nebyly důsledně analyzovány.

V polemikách, z nichž nejvíce pozornosti připoutávala kritika Pekařova pojetí husitství³⁸ a Pekařova politického postoje za světové války,³⁹ šlo v první instanci o metodologii historické vědy, již byly ideologické teze až důsledkem. Slavík obviňoval Pekaře především z nevědomosti a nevnímavosti k problémům filozofické povahy, z naivního realismu. Vytýkal mu, že podroboval kontrole jen údaje pramenů, ale ne kategorie a principy, se kterými historik přistupuje ke studiu. Podnícen myšlenkami Weberova vědosloví dokazoval Slavík, že historik vždy užívá pojmového aparátu, který není vyvozen z minulosti samotné. Když se Pekař bránil výtka, že jeho soudy jsou subjektivní, a odvolával se na korekt-

³⁵ Kromě Holinkova eseje pekařovského a jeho nekrologu J. Šusty (R. HOLINKA, Josef Šusta, Naše věda 25, 1947, s. 209 n.) sem patří kniha Z. KALISTY, Cesty.

³⁶ Analogie mezi Pekařem a německým historismem postřehl J. SLAVÍK, Dějiny, s. 32.

³⁷ J. PEKAŘ, Žizka a jeho doba, I–IV, Praha 1927–1933.

³⁸ Srov. pozn. 41, kap. II.

³⁹ Nepřímou na ni reagoval J. PEKAŘ v článku K českému boji státoprávnímu za války, ČČH 36, 1930, s. 520 n.

nost svého metodického postupu, mohl v tom Slavík vidět další důkaz Pekařovy noetické naivity. Považoval to za svědectví Pekařovy nevědomosti, že k analýze a hodnocení faktů přichází historik s myšlenkovými předpoklady, které nezískává studiem historie, ale které do něho vnáší jako člověk, jehož myšlení je nejruznějším způsobem determinováno, především sociálně. Tyto myšlenkové předpoklady jsou vzhledem k odbornému bádání vlastně apriorní. Pekařovo přesvědčení o objektivitě a neangažovanosti vlastní vědecké práce se zakládalo na tom, že si tuto podmíněnost svých předsudků a názorů nevědomoval.

Tak se paradoxním způsobem vracela obdoba situace z konce století. Pekař tehdy jménem Gollovy školy namítal proti Masarykovi a Palackému, že při výkladu českých dějin vnáší do hodnocení faktů apriorní koncepcí zvenčí. Byl schopen si to uvědomit, protože u obou šlo o explicitní a vědomé filozofické myšlení nad historickými fakty. V jeho vlastním případě toto přímé spojení mezi historickou analýzou a filozofickými závěry pominulo; Pekař odmítal doplňovat poznání dějin filozofickými úvahami toho druhu jako Palacký nebo Masaryk. Nehledě však na to, že nepřestal filozofovat vůbec, nebyly zamýšleným vyhoštěním filozofické reflexe anulovány všechny filozofické problémy. Připomínali jsme, že přítomnost filozofie v historickém poznání neznamená jen filozofické hodnocení faktů, ale že filozofickým, teoretickým problémem je samo poznání. Právě zdůrazňování odstupů od romantického i osvícenského spekulování nad dějinami zastíralo stoupencům intuitivního historismu i Pekařovi existenci této stránky filozofie v historické vědě. Nevědomoval si, že odborné prostředky, kterými se minulosti zmocňuje, jsou podmíněny povahou historikova myšlenkového aparátu. Ten je, jako každá teoretická soustava, historicky podmíněný, a proto jeho užití znamená zaujetí určitého stanoviska. Chceme-li být důslední, můžeme v Slavíkových poukazech na podmíněnost historického poznání vidět poslední, nechtěný důsledek historismu. Slavík podrobil kritice básnickou epochu českého dějepisce, jeho intuitivní neurčitost, pojmovou nejasnost, nedostatek ponětí o tom, co do poznání historie vnáší sám historik. Upozornil také, že tato nevnímavost vůči principům, platným mimo historickou vědu a historikem přejímaným, vede stoupence historismu k relativismu, politickému konzervativismu a bezradnosti. Ovšem sám Slavík zrelativizoval to, co historismus považoval podvědomě za pevné, totiž systém myšlenek, které historik považuje za vlastní. V tomto ohledu na Slavíka působil M. Weber.

U Webera tato relativizace hodnot neskončila v nihilismu a ve skepsi vůči možnostem poznání vůbec. Podobně nabízel východisko i Slavík. Ve svých protipekařovských polemikách zjišťoval, proč Pekař selhával při hodnocení, jak se to ukázalo např. zřetelně za světové války. Tvrdil, že příčinou bylo jeho ulpívání jen na vnějších znacích pojmů, o které se hodnocení opírá, jako jsou např. stát, národ, revoluce, svoboda, pokrok. Pekař podle Slavíka viděl každý historický jev v jeho neopakovatelných podmínkách a tato izolace mu znemožňovala nakonec postřehnout, co je jeho podstatou. K této podstatě je možné

proniknout naopak srovnáváním analogických faktů a abstrahováním od jejich nahodilých rysů. Jen srovnávání husitské revoluce s dobovými sociálními hnutími středověkými stejně jako s revolucemi dalších století dovolí poznat fenomén revoluce a charakter husitství. Toto srovnávání, abstrahování a vytváření typů předpokládá, že se historikův zájem soustřeďuje na fakty, které takové srovnávání dovolují. Ne tedy na jednotlivé skutky jednotlivců, jež zřídka mění běh věcí, ale na hromadná hnutí, velké převraty, sociální proudy a jejich hmotné předpoklady, tak jak determinují jednání a myšlení jednotlivce.

Poznání těchto faktů si vyžaduje užití zvláštních metod. V protikladu k individualizujícímu postupu tradiční historiografie poukazyval Slavík na metody sociologie. Nepřicházel s nimi první a jeho kritika české historiografie nebyla v tom ohledu zcela oprávněná. Když postrádal zkoumání kolektivních fenoménů metodami sociálních věd, týkaly se jeho výtky jen těch pozdějších Pekařových děl, ve kterých subjektivismus pohledu a zdůrazňování jedinečnosti faktů vyvrcholily. Nemohly mířit na Pekařovy i Šustovy práce z počátku století, ve kterých existovaly náběhy k překonání událostní, vyprávěcí, politické historiografie.⁴⁰

K tomuto východisku se obrátil historik, jenž byl žákem předních pogollovských historiků a nakonec vytvořil od třicátých let druhou variantu opozice proti českému pozitivismu a historismu. Tak jako bylo východiskem Slavíkova programu myšlení sociologické, tak navázal Bedřich Mendl⁴¹ na podněty disciplíny hospodářských a sociálních dějin. Získal tomuto oboru v českém dějepisce podobné místo, které si hospodářské dějiny vybojovaly v evropské historiografii zásluhou Pirennovou a Dopschovou.

V metodologicky nejpodněnější části jeho díla nebyla popřena standardní metoda české historické vědy. Mendlovy edice a monografie dokazují, že její znalost považoval za samozřejmou a že si ji dokonale osvojil. Poznal však, že nová realita, objekt hospodářských a sociálních dějin, vyžaduje i nové metody, za kterými se ovšem rýsuje, ať si to historik uvědomuje nebo ne, nové pojetí skutečnosti a nová teorie, nová metodologie.⁴² Metody umožňující studovat kolektivní jevy, jež není možno převést na vyprávění událostí, se uplatnily poprvé u Pekaře ve studiích z dějin agrárních.⁴³ Mendl je zdokonalil, rozšířil možnosti jejich

⁴⁰ To se týká jak Pekařovy *Knihy o Kosti*, tak Šustových *Dvou knih českých dějin*.

⁴¹ Mendlovo dílo čeká na zhodnocení. Bibliografii jeho prací obsahuje kniha B. MENDL, *Vývoj řemesel a obchodu v Městech Pražských*, Praha 1947, 93 n.

⁴² Nejsoustavnější formulaci jeho názorů teoretických obsahuje přednáška na sjezdu středoškolských profesorů (B. MENDL, *Nové proudy v hospodářském a sociálním dějepise*, Sborník přednášek proslovených na prvním sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie, Praha 1929, s. 424 n.).

⁴³ J. PEKAŘ, *České katastry*, ČČH 19, 1913, s. 1 n. ČČH 20, 1914, s. 20 n. ČČH 22, 1916, knižně Praha 1915.

uplatnění a ukázal, že srovnáváním výsledků plynoucích z jejich užití lze dospět k závěrům generalizujícím, nadřazeným poznání jednotlivin.

Jsou totiž fakty, které přímo vyžadují kvantitativní, generalizující výklad, protože jejich podstata je vytvořena právě sřetením faktů hromadných, neindividualizovaných. Jsou to fakty, kde změna znamená především změnu kvantitativních relací, které je třeba vyjádřit i jinými prostředky než klasickým vyprávěním nebo úvahou; nejhodnější je k tomu řeč čísel. Těmito složitými fakty jsou hospodářské vztahy a systémy, sociální útvary, instituce. Liší se tedy hluboce od individualizovaných faktů klasických dějin politických nebo dějin myšlení. Tuto odlišnost si uvědomovala od konce 19. století všechna historiografie zasažená vlivem sociologie. Mendl sám se výslovně vyjádřil pro weberovskou typologii a srovnávací metodu.⁴⁴ Jeho původní práce ukazují, že dospěl k poznatku, jak se za individuálně rozrůzněnými fakty ukazují společné rysy skutečnosti, které dovolují značnou míru zobecnění historikova poznání. Spíše však než k Weberovu pojmu typu se Mendl propracoval k pojmu struktury, užíváme-li ho pro označení složitých útvarů především v oblasti sociální a ekonomické, jež podmiňují podobu a funkci dílčích faktů, z nichž se struktura skládá. Takovým útvarem je středověké město, vytvářené působením vztahů geografických, právních, sociálních atd.; je jím městská společnost, existující ve vztazích různých skupin obyvatelstva; jsou jím společenské poměry ve 14. století.

V existenci těchto struktur se spojuje neustále historičnost a měnlivost s neopakovatelností. Jejich trvalost se nevyklučuje s jejich proměnlivostí a neznamená, že historické bádání snáší jen doklady o existenci obměn definitivně fixovaného typu. Typ a struktura existuje jenom skrze své jednotlivé realizace, každá z nich jejich podobu doplňuje, pozměňuje a dotváří.

Poznání takové struktury, jakou je např. české středověké město, je možné jen jako výsledek poznání všech jednotlivých existencí českých měst ve středověku.

Tím se ovšem historie struktur mění z vypravování příběhů a z popisů neopakovatelného v analýzu a srovnávání situací a stavů. Právě proto, že do historikova zorného pole vstupují fakty, jež se proměňují a přitom vytvářejí obecnosti trvale existující, přestává být plynutí v čase hlavní osnovou historického díla. Místo dynamického, v čase organizovaného vyprávění se pořadajícím principem stává systematická deskripce. Se statickými pasážemi jsme se setkávali v českém dějepiscetví ovšem už před Mendlem. Šlo však buď o naprostý rozklad výstavby historického díla ve snůšku mechanicky řazených fakt (např. u Z. Winttra), nebo o exkursy, podřízené chronologické osnově, (např. v přehledech delších časových období, kde se střídá vyprávění politických dějin s charakteristikou

vnitřních poměrů). U Mendla se synchronní analýza a výklad mění ve svorník výstavby celého díla.⁴⁵

Popisem velkých útvarů však úkol historika nekončí. Mendl sám věděl, že strukturální pohled nedovede obsáhnout skutečnost celou. Vedle faktů, jež je možno typizovat a vyjadřovat pomocí kvantitativních vztahů, existují uvnitř historických struktur pro Mendla skutečnosti, které nejsou jen součástí vyšších celků. Historickým faktem není jen středověké město, vztahy uvnitř městské společnosti, determinace jejího vývoje ekonomickými činiteli. Jsou jimi i osudy jednotlivých lidí, jejich reakce na to, co doba přinášela, akce, kterými se jako jednotlivci nebo členové skupin pokoušeli dané poměry měnit. Oblast politických, diplomatických dějin, v níž není hlavním charakteristickým rysem shoda mezi fakty, ale jejich jedinečnost, zůstávala i u Mendla doménou individualizující metody. Vedle historie velkých útvarů a hromadných proudů existuje historie jevů a činů individuálních. Mezi obojím je spojitost, protože existence objektivně postžitelných fenoménů strukturální povahy vymezuje hranice, ve kterých se individualizované události mohou odehrávat. Ve studiích o středověkých městech Mendl vyjádřil existenci vztahu mezi změnami v oblasti faktů determinovaných nadosobně a mezi historickým děním, událostmi. Dospěl v těchto pracích na pokraj syntézy tradičních metod historického bádání a historismu s pojetím, podle něhož jsou dějiny výsledkem působení nadosobního.⁴⁶ Ukázal českému dějepiscetví za meze, ke kterým dospěla metoda navazující na podněty kdysi Gollovy. Mendlovým dílem je náběh k překlenutí protikladu historismu a pozitivismu; myšlenka, že minulá skutečnost je útvarem složitým, ve kterém existují jak jedinečné fakty, tak fakty komplexní. Oboje vyžaduje vlastní způsob interpretace: individualizující i generalizující.⁴⁷

Protože předpokladem tohoto typu myšlení bylo zvěcnění metody i objektu studia, rozvíjelo se především při studiu dějin ekonomických a sociálních. Vznik této disciplíny historických studií byl ovšem nemyslitelný bez vlivu marxismu. Mendl se s ním setkával tak jako mnoho jiných historiků hospodářských dějin, kteří nepřístupovali k práci proto, aby dokázali platnost apriorních tezí, ale aby vyložili konkrétní fakty. Rozhodně mu byl bližší než názory tradiční historiografie nevypočítatelných událostí a ducha, který vane, kam chce. Na této relativní blízkosti nemění nic odlišnost závěrů, které vyvodil pro výklad posledních principů skutečnosti z poznání historické reality marxismus na jedné straně a nemarxis-

⁴⁴ Kromě přednášky zmíněné v pozn. 42 o tom svědčí jeho referáty o weberovské literatuře v ČCH.

⁴⁵ Především v jeho monografii nejvýznamnější: B. MENDEL, Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku, Praha 1926 (původně pod názvem Sociální krise měst ve století čtrnáctém v ČCH 30, 1924, s. 35 n.).

⁴⁶ Nejdál patrně ve studii B. MENDEL, Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts, Zeitschr. des Vereins für Geschichte Schlesiens 53, 1929, s. 154 n.

⁴⁷ Mendl ovšem ve svých studiích (citovaných v předešlých dvou poznámkách) dospěl jenom k paralelní interpretaci těchto dvou řad faktů.

tické myšlení na druhé. Právě výklad těchto posledních principů vyvolal polemiku mezi Mendlem a marxistickými historiky.

I když badatelské výsledky marxistických dějepisců seskupených v polovině třicátých let kolem sborníku *Dějiny a přítomnost*⁴⁸ nebyly výjimečné a i když další vývoj byl násilně zastaven, přechází s vystoupením této skupiny u nás marxismus z historického myšlení do historické vědy. Nabízel nejen možnost překonat ideologickou a metodologickou determinovanost historiografie, která se u nás vyvíjela v zřejmé kontinuitě od poslední třetiny 18. století, ale umožňoval i teoreticky vyřešit protiklad historismu a jeho protějšku, osvícenského a pozitivistického naturalismu. Tímto teoretickým východiskem a řešením bylo dialektické myšlení, jež v sobě zahrnuje respektování dynamičnosti jevů a jejich historické podmíněnosti i přesvědčení o determinovanosti, zákonitosti vývoje. K realizaci těchto teoretických zásad v konkrétních historických dílech už v českém předválečném prostředí nedošlo. Doba marxistického dějepiscetví byla zahájena až po druhé světové válce.

Přesto, že v prostředí obecně evropském byly vliv a tradice marxistického myšlení starší, nevedly ani tam až do druhé světové války k vytvoření významnější marxistické historické školy. Marxismus působil na avantgardní nemarxistické dějepiscetví,⁴⁹ zejména na historiky hospodářských dějin, a byl rozvíjen v úvahách teoretiků. Avšak děl, ve kterých bylo jeho metodologických principů užito při zpracování většího komplexu historického materiálu, bylo s výjimkou prací F. Mehringa a K. Kautského — málo. Příčinou, proč marxismus zasahoval jen nesnadno z historického myšlení do historické vědy, je vázanost historické vědy nejen na určitou úroveň myšlení, ale také na materiální předpoklady. Tato podmíněnost není sice taková jako u přírodních a technických věd, ale přesto je historie devatenáctého století oborem pěstovaným naprostou většinou na ústavech podřízených státu. Institucionální podmínky existence získala marxistická historiografie až ve druhém desetiletí 20. století. V době mezi dvěma světovými válkami existovaly jen v Sovětském svazu. Tam ovšem silná ideologická angažovanost historiografie umožňovala zásahy zvenčí, které organický rozvoj vědy znesnadňovaly. Až léta po druhé světové válce vytvořila vnější předpoklady pro rozšíření marxistické historiografie i mimo Sovětský svaz a až v této době se její hlediska prohloubila tak, že se spolu s rostoucím vlivem marxismu v evropském myšlení marxistické dějepiscetví stalo činitelem zasahujícím přímo do vývoje dějepiscetví nemarxistického.

Doba, kdy se nemarxistické české dějepiscetví dostávalo do styku s marxismem především jako obecným myšlenkovým systémem,⁵⁰ se u nás uzavřela ještě

⁴⁸ Srov. pozn. 42, kap. II.

⁴⁹ Srov. např. úvod W. Kuly ke knize M. BLOCH, *Pochwała historii czyli o zawodzie historyka*, Warszawa 1959.

před polovinou dvacátého století. Tentokrát se skončilo období zahájené přibližně v poslední čtvrtině 19. století. Především Gollovým přičiněním octlo se české dějepiscetví v těsném spojení s poměry evropskými, s nimiž mělo dosud jen volný a příležitostný kontakt. Počátek rozmachu české historiografie od konce 19. století bývá někdy přímo vykládán jako důsledek přenesení metodických výbojů evropské historiografie na českou půdu. Pokusil jsem se naznačit, že tento rozkvět historických studií nelze ztotožnit s rozmachem pozitivismu a že scientismus nebyl jedinou charakteristikou české historiografie od konce 19. století. Tím víc se vnučuje otázka, jakými cestami šel vývoj evropské historiografie od doby, kdy s historiografickým pozitivismem dospěl do etapy, která se mohla zdát vrcholem jejích možností.

2. Evropská historiografie

Poslední desetiletí 19. století jsou mezníkem, u kterého končí shoda v periodizaci a charakteristice vývoje historiografie v těch několika pracích, které chtějí vyložit i situaci v 20. století. Většina historiků se u tohoto mezníku zastavuje a rezignuje na chronologické, vývojové utřídění. Fueter⁵¹ se zastavil při svém výkladu u Burckhardta; bylo to pochopitelné i proto, že sám nebyl ještě vzdálen od doby, o které jako historik mluvil. Dnes vypadá jeho čin symbolicky, protože v Burckhardtovi lze vidět nejen vyvrcholení měšťanské historiografie 19. století, ale také doklad, jak metody, které ji charakterizovaly jako odbornou vědu, ztratily svou nosnost. Historik, který je poznal a domyslel do konce, dochází ke skepsi o jejich možnostech a oprávněnosti optimismu, který z poznání dějin vyvozovalo 19. století.

Nikdo po Fueterovi nepřekročil v soustavném výkladu hranici, k níž dospěl. Gooch nechal historiografii 19. století doznít ve 20. století, aniž jí přiznal nějaké osobité rysy; Thompson se vzdal pokusů o jiné řazení než teritoriální a tematické, jakmile dospěl do poloviny 19. století. Barnes vrcholí svou knihu kapitolou o *New History*, o směru, který se sice projevil až ve 20. století, ale Barnesova charakteristika je tak jednostranně apologetická a nesoustavná, že se *New History* ocitá mimo čas a vývoj. Na přelomu 19. a 20. století se zastavil i Šusta. Tam, kde Vajnštajn mluvil o historiografii epochy imperialismu, klade Kon počátek krize buržoazního historického myšlení. Wagnerovi je konec 19. století dobou rozvinutí historismu, u Schiedera mezníkem, kdy nadvláda historismu končí. Na víc než na

⁵⁰ Kniha I. DUBSKÉHO, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, dospívá ve svém výkladu bohužel jen na počátek devadesátých let 19. století.

⁵¹ Třídí dějepiscetví podle tematických okruhů. H. PRELLER, *Hist. Zeitschr.* 197, 1963, považuje tento systematický postup za jedině možný už při výkladu dějepiscetví po r. 1848.